

ЕСТЕТИКА ПЕРСПЕКТИВІЗМУ В СУЧАСНОМУ ПРАВознавстві

Д. БОЧАРОВ
*кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
(Університет митної справи та фінансів,
Дніпропетровськ)*

За назвою кожного абстрактного поняття ховається щонайсміливіша з метафор, і що не метафора — то гра словами. Отак людство, надаючи життю словесного виразу, творить поруч із світом природи свій другий, естетичний світ.

Йоган Гейзінга

Гамлет дивиться на череп і бачить Йорика.
Череп дивиться на Гамлета і бачить череп.
Не існує єдиного, об'єктивного, вивіреного погляду на речі.
Хіба що погляд з порожніх очниць.

Борис Херсонський

Здавалося б, який стосунок до наукового визначення поняття права мають естетика, теорія метафори чи вплив геометричної оптики на техніку малюнка? На позір — жодного. Але якщо поміркувати неквапно, назва й епіграфі цієї статті не виглядатимуть аж настільки недоречними, якими видаються попервах.

Тож, *по-перше* — ніяких «по-перше», жодних «на позір», усуніть без «побіжно»; у зумовленій візуальною метафорою перспективі послідовно висвітлимо найсуттєвіше.

По-друге, між естетикою, з одного боку, та наукою — з другого, відстань така сама, як між поетичною метафорою та фізико-математичною моделлю. Тобто незначна. Зрештою, у питаннях епістемології чи то пак теорії пізнання хоч-нехоч доводиться послуговуватись аналогіями, алегоріями й метафорами. Як

зазначає Ф. Анкерсміт, «уся епістемологія внутрішньо метафорична» [1, с. 358], а повсякчас демонстрована ворожість «нормальних учених» до метафор зумовлена заздрістю до більш успішного конкурента. «Їм дуже хотілося б, щоб епістемологія краще, результативніше й вичерпніше виконала ту роботу, яка поміж іншим, ніби випадково, вже була здійснена метафорою» [1, с. 359–360].

Як зазначає Дж. Ло, в науці домінує буквальна репрезентація, яка передбачає безпосередній опис у формі тверджень і констатацій, відсилає до репрезентованого (тобто *явленого відсутнього*) прямо й безпосередньо [10, с. 184]. Але так звана «пряма репрезентація», на думку вченого, насправді ніколи не буває прямою, вона завжди опосередкована, адже більша частина конструкції, до якої включене таке «зображення», залишається прихованою. Авторство, прояви невизначеності, спосіб об'єктивації зовнішнього — усе це зникає внаслідок умілого стирання, приховування, замовчування. Пряма репрезентація — це така собі «потайна алегорія»; алегорія інкогніто [10, с. 184–185]. Алегорія «використовує наявне для того, щоб сполучити його з відсутнім; вона внаочнює те, що без неї лишилося б непомітним; вона розширює поле видимого й продукує нові стандарти очевидності» [10, с. 189]. А головне — вможливорює амбівалентність і двозначність зображення. В алегорії зображуване зовсім не мусить бути несуперечливим.

Якщо заглибитись у підвалини будь-якої епістемологічної системи, в її основі ми знайдемо базову метафору. Ця метафора становить наріжний камінь, на який спирається будівля науки, визначає межу, за яку ми не здатні зайти, являє собою прафеномен метафори, визначальну метафоричну матрицю [1, с. 360–361]. І зрештою, зовсім нескладно бути точним при визначенні природи цієї базової метафори. Адже, «зазвичай при витоків, в основі будь-якого неймовірно складного й “наукового” епістемологічного обґрунтування ми знайдемо типову оптичну чи просторову метафору» [1, с. 361]. Так, наприклад, М. Мерло-Понті надавав перевагу візуальній метафорі, розмірковуючи про «невидиме» за допомогою категорій і стратегій «видимого», а М. Фуко — просторовій, з його «археологічними пластами» й «епістемологічними полями». А втім, епістемологічний ідеал утілює універсальна оптично-часово-просторова метафора *species aeternitatis*, «погляду вічності» або «божественної точки зору». Це — погляд відусюди й водночас нізвідки, погляд позачасовий, який охоплює і початок, і кінець усього, уважний до малого й великого, об'єктивний і безсторонній. Погляд Бога.

У людській уяві ця метафора може бути почасти відтворена за допомогою метафори «ріки часу з висоти пташиного польоту». Опосередковуючи поняття часу за допомогою просторової метафори «час — ріка», а поняття простору, своєю чергою, за допомогою візуальної метафори «картини» або «мапи» (теж насправді доволі умовної), *species aeternitatis* набуває рис (винятково) оптичної метафори. Зрештою, близько 90 % всієї необхідної інформації про світ людина одержує візуально, тож немає нічого дивного в тому, що *Urphänomen* (за Гьоте) або *Grundnorm* (за Кельзенем) епістемології становить оптична метафора, явно чи неявно присутня в усіх інших когнітивних моделях і матрицях [4]. Саме тому «коли ми шукаємо реальності — ми шукаємо те, що можна осягнути зором» [5].

Отже, розуміння й пояснення «речей нематеріальних» і «процесів неочевидних» здійснюється здебільшого за допомогою їх умоглядного моделювання, тобто заміщення наочними й звичними для зору та свідомості «сутностями».

Найпростішим і найпоширенішим засобом моделювання «вельми абстрактних чи неструктурованих сутностей за допомогою більш конкретних або принаймні більш структурованих сутностей» [9, с. 10] зазвичай виступають метафори, які можуть утворювати й утворюють узгоджені концептуальні структури більш глобального рівня [9, с. 11]. Властива метафорам і моделям зовнішня аналогія з реальністю, зменшує початкове розходження між інертною непрозорістю фактів і конструктивною діяльністю моделей/метафор [2, с. 35]. І метафора, і модель передбачають свідому заміну однієї речі — іншою задля кращого сприйняття чи розуміння. «Ми розпочинаємо створення моделей з першими мімічними актами й спробами мовної комунікації та продовжуємо творити їх, використовуючи аналогії, метафори, гіпотези й теорії», — переконаний М. Вартофський [6, с. 40].

Поставивши в певному відношенні знак рівності між елементарною науковою моделлю й метафорою, ми змушені будемо переглянути й ставлення до естетики, яка традиційно вважається цариною метафор і протиставляється науці. «Епістемологічне питання постає з наміру творити саму наукову діяльність, виходячи з винаходження моделей, — пише А. Бадью, — тобто якщо ми презентуємо наукове пізнання як пізнання за допомогою моделей» [2, с. 32]. Але якщо «модель = метафора», то чому «наука (епістемологія) ≠ естетика»?

До речі, характеризуючи найліпшу з позицій науки епістемологічну модель, зазвичай визнають, що найкращою завжди буде «істинна» модель, тобто така модель, яка, будучи найпростішою, відповідатиме подвійній умові: використання лише встановлених і врахування всіх наявних фактів. Як цілком слушно зауважує з цього приводу А. Бадью, істинність моделі парадоксальним чином визначається за допомогою «класичного» критерію досконалості-вишуканості: «вичерпність і простота» [2, с. 34], тобто, естетичного критерію.

Естетичною привабливістю між іншим (але не в останню чергу) пояснює Т. Кун визнання наукових теорій ученими під час «наукових революцій». Це, звісно, не означає, що тріумф нової парадигми всуціль залежить від якогось містичного впливу естетики, але значення «особистих і нечітких естетичних міркувань» на кшталт того, що «нова теорія має бути яснішою, зручнішою або простішою за стару», інколи може виявитися вирішальним, а нечисленні вчені (чомусь переважно математики/фізики), які керуються естетичними критеріями, часто є саме тими, «від кого залежить остаточний тріумф теорії» [8, с. 167–168, 170].

Про «естетичний» інгредієнт точних наук пише Дж. Ло, так само схилиючись до думки, що «відчуття прекрасного» притаманне представникам точних наук (математика, фізика) більшою мірою, ніж ученим-гуманітаріям. «Але тут, знов-таки, слід бути дуже обережним, — застерігає він. — Те, що вважається «красою», не може бути визначене в загальних термінах незалежно від (наукового. — Д. Б.) контексту» [10, с. 307]. Абсолютизація «розподілу праці» між епістемологією, етикою (політикою) й естетикою в науці далеко не завжди виправдана. Учений переконаний: ідеться зовсім не про запровадження якогось «сучасного фашизму», що розквіт естетики визнаватиме найвищим самоочевидним благом коштом інших благ («красива фізика» Е. Фермі); краса має співіснувати з істиною й політикою (етикою). Однак «онтично-епістемічні естетичні

форми уявлюваного не можуть виключатися з процесу створення реалій, їх відсутність у перебігу творення світу аж ніяк не є благом» [10, с. 308].

Таким чином, зводити рефлексивну «естетику» виключно до розважань з приводу прекрасного й опікування канонами мистецтва принаймні нерозсудливо. Нерозсудливо тим більше, що естетика від початку пов'язувалася з ототожненням істинного, доброго та прекрасного, лиш із часом поступившись першим і другим на користь останнього [7, с. 241–242]. Усе зазначене змушує визнати бодай часткову слухність винесених ув епіграф міркувань Й. Гейзінги й віднесення до царини естетики питань, що мають відношення до форм, образів, тропів, перцепції та чуттєвого сприйняття в науковому дослідженні. Але в такому разі слід визнати й те, що кожен юрист схильний мислити передовсім «красиве право». Хай навіть усвідомлюючи, що «право запроваджує примусовий порядок болю й смерті без будь-якого етичного виправдання чи раціональної підстави, так само, як митець накладає фарби на холст» [11, с. 114].

Дослідження співвідношення права й естетики в конструктивному ключі наразі здійснюється в роботах А. Гірея, Д. Кеннеді, Д. Мендерсона та ін. [11, с. 114–115]. Предмет аналізу в цій розвідці становитиме насамперед естетика перспективізму американського вченого П'єра Шлага, який уважає право передовсім «естетичним проектом» [11, с. 113] і набув популярності на пострадянських теренах завдяки зусиллям К. Самохіної. «Моя концепція естетики ширша й толерантніша за загально визнану, хоч і менш поширена, — зазначає вчений, — застосування мною терміна “естетика” зумовлене його грецьким походженням: там *aisthētikos* означає *сприйняття* або *відчуття*. Під таким кутом зору естетика вочевидь має відношення до форм, образів, тропів, вражень і відчуттів, які пов'язані зі сприйняттям, розумінням, реалізацією та навіть сутністю людських устремлінь, зокрема в царині права» [11, с. 112, 114].

Найбільш цікавим у такому підході, на думку дослідника, є навіть не усвідомлення визначальної ролі естетики в формуванні сутності права, а те, що кожна з естетик латентно залучена до вироблення інтелектуальних і риторичних завдань, образів професії (правничого фаху), інтелектуальної проблематики, важливих науково-дослідних програм різних напрямів правознавства. Інакше кажучи, багато з того, що ми вважаємо результатом свідомої й суворої рефлексії, наперед визначене й запроваджене в дію на (несвідомому чи здебільшого неусвідомленому) рівні форм — естетичному рівні [11, с. 113].

Отже, далі йтиметься про інтегровану естетику як прототипну сполуку образів і схем; риторичних форм; метафор та ін. тропів; перцептивних форм і чуттєвого сприйняття; рівнів драматичної напруги; сенсорних вражень; емоцій та почуттів [11, с. 112–113, 116–117].

Слід ще раз наголосити, що подальший розгляд права крізь призму перспективізму здійснюватиметься в рамках авторської, «значно ширшої й толерантнішої та менш формалізованої за загальноприйняту» концепції правової естетики П. Шлага [11, с. 114].

По-третє, не варто зважати на можливі заперечення перспективізму як усталеного й поширеного способу мислення права, оскільки спрощена версія «перспективізму» наразі може бути визнана класичною європейсько-американською епістемологічною парадигмою, «переважним модусом» природних і соціальних наук [10, с. 59–60, 111, 253]. Із усіма своїми перевагами й недоліками. Із своїм редукаціонізмом і «універсалізмом». Із базовою метафорою перспективи

в основі. Із усією химерною сумішшю вражень і рефлексій, похідних метафор і моделей, позицій і поглядів. Поміж іншим, і щодо права.

Перспектива втілює заснований на математичних (геометричних) закономірностях спосіб передачі природного зорового сприйняття простору на площині, технологію забезпечення оптичної «глибини» двомірних зображень. «Вимір глибини — чи то в просторі, чи то в часі, візуально чи аудитивно — здійснюється завжди на площині, — стверджував один із фундаторів і послідовних адептів епістемологічного перспективізму Х. Ортега-і-Гассет. — На щастя, ця площина, при правильному погляді, не перестаючи бути собою, здатна розширюватися в бік глибини, утворюючи перспективу. Перспектива вдосконалюється через примноження її визначень і точність, із якою ми реагуємо на кожен із її рівнів». На його думку, не стане перебільшенням твердження, що реальність можна бачити лише в певній перспективі; перспектива — один із компонентів реальності, спосіб її організації. Концепція пізнання Ортега-і-Гассета всуціль опосередкована візуальною метафорою й підпорядкована законам геометричної оптики; він свідомо довів метафоричну аналогію пізнання/бачення до рівня ототожнення й надав ученню про оптичну перспективу значення наріжного каменю теорії пізнання [5]. Сучасний «перспективізм» так само ґрунтується на метафорі перспективи як способу організації дійсності й епістемологічної моделі.

Згадана вище спрощена й тому популярна наразі версія «перспективізму» як способу опанування реальності (безвідносно до права) спирається на декілька засадничих інтуїцій-аксіом:

А) Реальність існує зовні, тобто «за межами нас». Перспективізм спирається на чітке розрізнення між об'єктом спостереження та спостерігачем [10, с. 55, 59].

Б) Зовнішня реальність здебільшого не залежить від наших дій та способів її сприйняття. Мистецтво перспективи передбачає досягнення найбільшої схожості між двовимірним зображенням і «тривимірною» дійсністю, тут репрезентація повинна максимально точно відтворювати реальність «такою, як вона є» усіма можливими способами [10, с. 52–53, 56, 59].

В) Дійсність передує нашим пізнавальним актам і репрезентаціям, існує до нас, нашого сприйняття, розуміння й відтворення [10, с. 56–57]. Той, хто подібно до Брунеллескі й Альберті прагнутиме точного відтворення дійсності, змушений буде взаємодіяти з наявною дійсністю як із розпростертою натурницею А. Дюрера, що вже в студії «така як є» й чекає на змалювання [10, с. 59].

Г) Зовнішня реальність утворюється безліччю визначених форм і конкретизованих відносин, тобто наділена такими «властивостями», як формальна визначеність, ясність і чіткість. «Апарат перспективізму артикулює найбільш конкретну й точну версію того, що означає бути визначеним, — пише Дж. Ло. — Система перспективи — це проєкція, заснована на припущенні, що світ являє собою евклідовий простір і що цей простір заповнений репрезентативними об'єктами з евклідовими параметрами. Заняття наукою чи мистецтвом означає необхідність відкриття й додержання правил, що дозволяють адекватно відтворювати тривимірні об'єкти у двомірній площині» [10, с. 59].

Г) Реальний світ є загальним, спільним для всіх, він усюди той самий, «єдиний» [10, с. 58]. Лінійна перспектива має власне трактування єдності світу. Якщо евклідовий простір реальності заповнений об'ємними тілами, з різних точок зору відкриватимуться різні види чи перспективи. Але, оскільки правила

експліцитні, вони забезпечують адекватну двомірну проекцію одиничного тримірного об'єкта з декількох різних точок зору, не заперечуючи його єдності й тотожності самому собі [10, с. 59–60]. Класичний ідеал раціональності в перспективізмі виявляється в когерентності реальностей, утворюваних різними точками зору, подібно до забезпечуваної панорамною зйомкою (велика кількість зображень суміщається в одне завдяки фіксованим параметрам зйомки умовного «горизонту» зі змінних позицій, в ідеалі — формуючи видноколо). Утім, цілком можлива й несумісність реальностей різних перспектив, що робить перспективізм особливим способом опанування реальності й важливим інструментом в царині соціальної взаємодії.

Окрім того, такому «перспективізму» притаманні менш очевидні, але не менш важливі засадничі припущення:

Д) «Тривимірна» дійсність характеризується відносною сталістю, стабільністю, тожсамістю, а процеси й об'єкти в цілому відзначаються незмінністю, інертністю й постійністю [10, с. 58]. Фізична, матеріальна куля завжди (або, принаймні, деякий час) залишається кулею, конус — конусом, а призма — призмою. У двовимірній площині умоглядної репрезентації онтологічна «постійність» забезпечується через принцип адекватності — завдяки канонам лінійної перспективи, — й дозволяє бачити речі такими, «якими вони є насправді» [6, с. 213–214]. Розташоване під непрямым кутом до лінії погляду коло має вигляд еліпса, і саме це дозволяє бачити його як коло. Нахилений до спостерігача квадрат виглядатиме трапецією, що вможлиблює (у візуальному контексті перспективи) бачення нами квадрата. Попри методологічну сумнівність [6, с. 212, 234], обидва постулати дотепер залишаються напрочуд актуальними в онтології й епістемології.

Е) Зовнішнє становить «образ» і сприймається як картина (фотографія, малюнок) [6, с. 234], тобто щось переважно статичне й пасивне [10, с. 58], і «вимагає» такої ж пасивності від спостерігача.

Власне, ця риса «оптичного» перспективізму певною мірою суперечить сучасним європейсько-американським уявленням про «розподіл активності» між суб'єктом і об'єктом, бо там реальності-об'єктові накидається пасивність, натомість суб'єкт зазвичай мислиться як активна сутність-інстанція. На думку Дж. Ло, поширені в науці дуалізми «людське-нелюдське», «суб'єкт-об'єкт» і «соціальне-природне» між іншим стверджують іще одну дихотомію — розподіл між класами активних сутностей і пасивних сутностей. «Людина, суб'єкт і соціальне — активні (або ж у більшості випадків мають бути такими). Потенційно креативні, потенційно здатні до вибору, потенційно автономні — вони наділені здатністю до дії (у стандартному розумінні соціальних наук), — вважає вчений. — А «нелюдське», об'єкт і природа — навпаки, пасивні (або ж у більшості випадків мають бути такими), передбачувані й залежні від впливів. У теорії те, як вони «поводяться» вважається за можливе передбачити й, відповідно, контролювати. Вони визначені; у цілому й загалом уважається, що світові природи та його об'єктам властива «поведінка» (у пасивному розумінні — як форма залежності), а не здатність до дії» [10, с. 272–274].

Причина «пасивності» суб'єкта в контексті «оптичного» перспективізму полягає в початковій потребі фіксації точки зору глядача відносно лінії горизонту й зображуваних об'єктів. Така фіксація попервах забезпечувалась механічним шляхом (за допомогою монокулярного візира) і потребувала відносно

нерухомого суб'єкта спостереження. Поширенням ідеї «пасивного споглядання» як умови об'єктивного сприйняття завдячуємо фізикам, які творили свої моделі зору згідно з канонами геометричної оптики, сумлінно звіряючись із дзеркалом. Потому цю «абстрактну фікцію» підхопили філософи, сформувавши на базі «дзеркальних» моделей перцептивні теорії, й у такий спосіб перетворили абстрактну геометрію відбиття в абсолютно хибну теорію перцептивної діяльності [6, с. 194]. Адже, як слушно зазначає М. Вартофський, «перцептивні процеси антиципації, ознайомлення, пошуків схожості, формування установки; селективність і концентрація сприйняття; його зв'язок із потребами, намірами й почуттями, з когнітивними й теоретичними структурами — усе це свідчить про нерозривну єдність сприйняття з усією сукупністю тих соціальних й індивідуальних відносин, що в їх контексті воно функціонує та які виражає. Тому сприйняття — не передумова людської діяльності; воно вже діяльність — в одній із її форм, у складному й тонкому сплетінні з іншими безпосередніми способами виробничої практики, з моторною активністю, що завдяки їм людина реалізує себе у світі» [6, с. 195, 211]. На думку Х. Ортеги-і-Гассета, оптимальна для засвоєння більшого числа кращої якості об'єктивних елементів ситуація перебуває поміж чистим (пасивним) спогляданням і нагальним (активним) інтересом. «Чистого споглядання немає і не може бути, — переконаний Ортега. — Якщо ми поглянемо на весь світ без певного конкретного інтересу, то навряд чи щось доба-чимо» [5, с. 28].

Тож, не варто занадто покладатися на пасивне споглядання; для того щоб бачити, треба діяти — дивитися.

Є) Вульгаризована ідея «універсалізму» знання почасти зумовлена тезами про «єдність» і «тожсамість» реальності й полягає в тому, що істинне знання, нібито, ґрунтується на універсальних критеріях, які можуть і мають застосовуватись до всіх релевантних контекстів. Звідси походить переконання, що істинне знання залишатиметься незмінним (незмінно істинним) навіть у разі зміни контексту [10, с. 58, 330]. Тут бере початок і міф «епістемологічної результативності» бездоганного методу, покликаного за будь-яких обставин забезпечувати «абсолютну» істинність набутого знання.

Це твердження також певною мірою суперечить епістемологічному перспективізму Х. Ортеги-і-Гассета та П. Шлага.

Так, Х. Ортега-і-Гассет уважав очевидним, що в ситуації, коли двоє людей споглядають той самий крайобраз з різних точок зору, бачать вони не одне й те саме. Відмінне місцепробування призводить до того, що крайобраз прибирає різної постави в очах кожного з них... То чи варто вважати хибним один із них? Певне, що ні; перший крайобраз такий же реальний, як і другий. Так само немає сенсу проголошувати ілюзорними обидва крайобрази лиш на тій підставі, що вони не збігаються: на думку Ортеги, ейнштейнова теорія відносності — то прекрасне узаasadнення гармонійної множинності всіх неспівмірних і несумісних точок зору, можливих у наділеному кривизною, а отже, замкненому видноколом і граничному світі. Світ павука відрізняє від світу тигра чи людини. Світ азіата не такий, як світ сократівського грека чи нашого сучасника [5, с. 29–30]. Жодна людська перспектива не дасть відповіді, на що схоже бути кажаном?

П. Шлаг також зазначає, що естетика перспективізму кидає виклик образу права як чомусь об'єктивному, нейтральному й універсальному, оскільки пов'язує його характеристики насамперед із локальною специфікою, позицією й

упередженістю [11, с. 169]. У суперечці про правильність прибічник перспективізму позбавлений критеріїв об'єктивності, і «правильність» зрештою поступається місцем іншим, більш інтересним і продуктивним для нього речам [11, с. 170–172]. Питання про правильність не відкидається, просто в контексті безлічі перспектив воно перестає бути головним, а разом із ним утрачає актуальність і проблема бездоганного методу.

І нарешті, про головне hic et nunc. Розглядаючи естетику як узагальнююче поняття, що має відношення до форм, образів, тропів, перцепції та чуттєвого сприйняття, які беруть участь у оформленні сприйняття, створення й сутності людських устремлінь в царині права, П. Шлаг між іншим трактує право як мінливу царину перспектив і контекстів, «життєвий простір» із численними «сферами цінностей». Усе, що переходить із однієї сфери в іншу (правило, прецедент чи репрезентація обставин справи), змінює свою вагу, форму й напрямок відповідно до системи координат цієї області та обраного чи вимушеного ракурсу [11, с. 112, 145].

Виникнення й розвиток правового перспективізму вчений пов'язує з поширенням фемінізму й критичними расовими теоріями, зокрема, й як визнання та відповідь на виключення з права й правознавства їхніх перспектив. Представники цих підходів наполегливо й послідовно знайомили юридичний загал із «виключеними перспективами» — поглядами жінок і «кольорових» американців, які суперечили правовій традиції. Адже саме американська правова традиція ототожнювала вимогу об'єктивності, нейтральності й універсальності з відповідністю позиції заможного білого чоловіка, водночас ігноруючи саму можливість існування інших точок зору (наприклад, жінок, чорношкірих). А вони існують, зумовлювані не лише статтю й расою, а й класом, суспільним статусом, віком, освітою, станом здоров'я, рівнем матеріальної забезпеченості, політичними, ідеологічними й релігійними уподобаннями та найрізноманітнішими їх комбінаціями [11, с. 150–151].

Основними рисами, властивими правовому перспективізму, П. Шлаг уважає легітимацію (інколи — вимогу) множинності бачень правової ситуації [11, с. 150–151], можливість «зсуву підвалин/зміни контекстів» її інтерпретацій [11, с. 147–148], децентрування й «плинність» правового суб'єкта [11, с. 148–150], репрезентованість різними сучасними школами правової думки: економічним аналізом права, критичними правовими дослідженнями, аналітичною юриспруденцією, доктриналізмом, феміністичною юриспруденцією, критичною расовою теорією, напрямком «право й література», соціологією права тощо [11, с. 152].

Він зазначає, що ідея, згідно з якою сутність чи значення правового тексту змінюється залежно від функції контексту, є визнанням важливості перспективи вираження права. Взаємодія між текстом і контекстом дозволяє численним можливим перспективам бути використаними з метою впливу на вираження й вирішення правових питань [11, с. 147]. Деякі автори наразі ставлять знак рівності між «перспективізмом» і «контекстуалізмом» (хоча в основі цих підходів, ніде правди діти, дещо відмінні метафори).

У праві й правових дослідженнях гра перспектив як взаємодія між текстом і контекстом може реалізуватись через взаємодію близького й далекого планів, рішення й підстави, об'єкта й структури, образу й основи тощо [11, с. 147]. Видається також, що визначення поняття права в контексті перспективізму

полягає передовсім у зміщенні акценту зі «значення» на «сенса», ситуативний смисл, реалізацію позиційного бачення права. Так, наприклад, право власності на засоби виробництва виглядатиме вельми по-різному, якщо представити його з точки зору власника-роботодавця та робітника; інакшу сутність матимуть надані державою пільги й субсидії з позицій уряду та представників соціально незахищених верств населення [11, с. 147–148].

Але «роботодавець» і «робітник», «урядовець» і «безхатко», «чоловік» і «жінка» — не лише місця, з яких можливе різне бачення, а й різний тип суб'єктів. Усвідомлення цього повертає «перспективізм» обличчям до суб'єкта й проблематизує саме поняття суб'єкта, і без того неоднозначне (див. вище про *пасивно-активного суб'єкта*). З цією зміною ракурсу суб'єкт, який видавався раніше чимось на позір цілісним, автономним і стабільним (одне слово — універсальним), сам остаточно перетворюється на децентровану сутність, залежну від гри перспектив. На суб'єкта без сталого центру в собі й для себе, який до того ж не є центром світу навколо себе [11, с. 148]. Тепер «суб'єкт» утворюється множинністю станів, образів і ролей, і у свою чергу бере участь у формуванні неоднозначного й багатоликого образу права.

«Осмилення, створення права, — пише П. Шлаг, — тепер уключає в себе роботу з децентрованим суб'єктом. Перспективіст приймає як даність те, що уявлення й зобов'язання “інших” так само формують право. В естетиці перспективізму право розглядається як спільний продукт, вироблений багатьма різними діячами (суддею, законодавцем, юристом, бюрократом, громадянином тощо), які у свою чергу розглядають право з точки зору його значення для інших» [11, с. 149]. Шлаг убачає в правовому перспективізмі й інакші позитивні потенції: «Перспективістський підхід дозволяє більшості різноманітних політичних і соціальних явищ бути адекватно «перекладеними» мовою права. Також перспективізм здатний виступати своєрідним верифікатором правових рішень, наділяючи правозастосувачів можливістю поглянути на правову ситуацію з різних точок зору — деякі з них, залежно від контексту, будуть більш проникливими, ніж інші» [11, с. 151–152]. На думку вченого, реальна робота права — в актуалізації різних планів, у змінненні структури, в недопущенні шаблонних підходів; право як «перспективістський проект» являтиме собою політичне й інтелектуальне змагання конкурентних перспектив, можливостей і зобов'язань децентрованих суб'єктів [11, с. 180].

Утім, властиві перспективізму багатоплановість і різноманітність у своїх граничних проявах можуть набувати патологічних форм і породжуватимуть негативні наслідки. «Спроба все побачити чи зрозуміти водночас із усіх точок зору призводитиме до повної втрати розуміння, якщо буде перейдено тонку межу між осмисленим колажем і хаотичним нагромодженням, — застерігає П. Шлаг. — Крім того, намагання передбачити й охопити всі можливі перспективи може провокувати нерішучість та паралізуватиме необхідну активність суб'єкта. Усе зрозуміти — означає все пробачити й залишити як є. Протилежна патологія полягає в перебільшенні значення окремої — власної — перспективи, навіть якщо вона полягає в утвердженні різноманітності й багатоплановості [11, с. 179]. Доведений до межі, такий перспективізм присвячує себе вивченню перспективи, форми й уявлення коштам об'єкта, змісту та референту [11, с. 156].

Притаманні перспективізму недоліки можуть бути почасти нейтралізовані за допомогою відповідних — доволі поширених у науці — технік. Наприклад,

накладання перспектив одна на одну й виявлення часткових збігів, метанаратив, ієрархізація планів, раціоналізація й пояснення розбіжностей *ad hoc* тощо [10, с. 156–157]. Техніки, придатні для зняття напруги від роботи з численними перспективами праворозуміння, зазначені П. Шлагом. Це насамперед фундаменталізм, метастановлення, міністановлення та доместикація. Фундаменталізм полягає у ствердженні переваг єдиної з усіх можливих перспектив і досягається посиленням на остаточність чи виняткову переконливість певних авторитетів, таких як: експертна оцінка (зумовлена навчанням, характером свідчення, походженням); статус (юридичний, науковий); канонічність текстів і постатей (Конституції, судді Голмса); окремі соціальні характеристики (стать, раса, сексуальна орієнтація) тощо. Метастановлення — це ніби погляд згори: спроба узгодити множинність перспектив у всеохопній (зазвичай доволі абстрактній) структурі. Передбачає застосування комплексу засобів, у тому числі й використання перспективи надзвичайно обдарованого дівця (Геркулеса, ідеального спостерігача тощо); універсального засобу (валютних еквівалентів, добробуту, утиліт); вільних від забобонів спеціальних рішень (здорового глузду, тверезого розрахунку, професійних традицій). Натомість міністановлення полягає в пошуку спільного знаменника — цінностей, значущих у контексті всіх або переважної більшості мінливих перспектив. Міністановлення реалізується через накладання різних перспектив однієї на одну та перешкоджання виявленню окремих перспектив у розрахунку на те, що правовий режим забезпечить їх усі (або, принаймні, більшість із них). І нарешті, доместикація вможливорює стабілізацію зумовлених множинністю перспектив невизначеності й напруги в полі альтернативних правових естетик (насамперед, естетик енергії та сітки) за допомогою багатofакторних стандартів, широкоживаної техніки балансування та вибіркового (ситуативним) визнанням пріоритету контексту (й контекстуалізма) [11, с. 154–155]. До речі, можливі закиди вітчизняних юристів щодо їх необізнаності в питаннях перспективістської естетики та сумніви в її актуальності знімаються саме завдяки поширеності-визнанню в юридичній науці «контекстуалізму», який може розглядатись як своєрідний аналог перспективізму. В. Бігун, зокрема, зазначає з цього приводу, що контекстуалізм — поняття в філософії, за яким контекст визнається визначальним для розуміння, з'ясування смислу. Контекстом є відношення, зв'язок, у якому перебувають дії, висловлювання тощо, що дає основу для розуміння; вважається, що смисл є виключно контекстуальним (смысл чогось, а не смысл як такий). Автор вважає право потенційно контекстуальним, а отже, пропонує розглядати його лише в певних ситуаціях (правових ситуаціях), в умовах даних обставин, визначеного контексту [3, с. 17, 54–55].

Власне, тільки ситуація, розглянута під певним кутом зору, організована за законами перспективи й осмислена як значима може набути рис правової ситуації, а відповідне «перспективне» бачення — ознак правової позиції. Видається цілком очевидним, що «правові позиції» — феномен, можливий лише в контексті перспективізму й зумовлений метафорою оптичної перспективи. Вибір альтернативних правових естетик (сітки, енергії) також можливий лиш у контексті естетики перспективізму. Перспективістські проекти Х. Ортеги-і-Гассета й М. Вартофського, критика епістемологічного перспективізму Дж. Ло, як і правовий перспективізм П. Шлага, можливі тільки завдяки усвідомленню виняткової ролі метафори перспективи для пізнання.

Тож, вірогідно, має рацію М. Вартофський, коли стверджує, що така історично молода теорія, як теорія геометричної оптики, або ж таке відносно нове явище, як зображення в малюнку перспективи, вже стали настільки невід'ємною, хоч і не завжди усвідомлюваною складовою нашого візуального розуміння та здорового глузду, що вочевидь упливають на наше сприйняття й розуміння навколишнього світу [6, с. 181], формуючи його образи й сутності. І не в останню чергу — правові. Творячи «красиве право». І некрасиве теж.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Анкерсмит Ф. Р.* История и тропология: взлет и падение метафоры : пер. с англ. / Франклин Р. Анкерсмит. — М. : Канон +, 2009. — 400 с.
2. *Бадью А.* Концепт моделі / Ален Бадью ; пер. з фр. А. Репа. — К. : Ніка-Центр, 2009. — 232 с.
3. *Бігун В. С.* Філософія правосуддя: ідея та здійснення / В'ячеслав Бігун. — К. : Реферат, 2011. — 303 с.
4. *Бочаров Д.* «Візуальна метафора» в юриспруденції: інтерпретація очевидності й очевидність інтерпретації / Дмитро Бочаров // Філософія права і загальна теорія права. — 2014. — № 1–2. — С. 70–83.
5. *Бочаров Д.* Концепція «перспективізму» Х. Ортеги-і-Гасета та її відлуння в юридичній науці / Дмитро Бочаров // Вісник АМСУ. Серія: «Право». — 2014. — № 2. — С. 24–33.
6. *Вартофський М.* Модели. Репрезентация и научное понимание : пер. с англ. / Марк Вартофский. — М. : Прогресс, 1988. — 507 с.
7. *Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей* : пер. з фр. — Т. 3. — К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. — 328 с.
8. *Кун Т.* Структура наукових революцій / Томас Кун ; пер. з англ. О. Васильєва. — К. : PORT-ROYAL, 2001. — 228 с.
9. *Лакофф Дж.* Метафори, котрими ми живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон ; пер. с англ. А. Баранова і А. Морозовой. — М. : Едиториал УРСС, 2004. — 256 с.
10. *Ло Дж.* После метода: беспорядок и социальная наука : пер. с англ. / Джон Ло. — М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2015. — 352 с.
11. *Шлаг П.* Эстетики американского права / Пьер Шлаг ; пер. с англ. Е. Самохиной // Рос. ежегодник теории права. — 2010. — № 3. — С. 112–180.

Бочаров Д. О. Естетика перспективізму в сучасному правознавстві

Анотація. У статті розглядається роль метафор, і зокрема метафори «перспективи», у сучасному правознавстві. Приймається припущення, відповідно до якого уявлення про право значно визначені естетичними уподобаннями, що формують «образ» права. Метафора «перспективи» як способу пізнання складного об'єкта, у нашому випадку — права, зумовлює наслідки такого бачення-розуміння. «Перспективізм» розглядається як один із основоположних підходів до розуміння права, а естетика перспективізму — як базова естетика, що визначає методологічні основи праворозуміння.

Особливу увагу в статті приділено «перспективістській» естетиці праворозуміння сучасного американського правознавця П'єра Шлага.

Ключові слова: перспектива, перспективізм, епістемологія, правова позиція, точка зору, місце, момент, концепт, П'єр Шлаг.

Бочаров Д. А. Эстетика перспективизма в современном правоведении

Аннотация. В статье рассматривается роль визуальных метафор, и в частности метафоры «перспективы», в современном правоведении. Принимается

допущение, в соответствии с которым представления о праве в значительной мере определены эстетическими предпочтениями, формирующими «образ» права. Метафора «перспективы» как способа познания некоего сложного объекта, в данном случае — права, обуславливает последствия такого видения-понимания. «Перспективизм» рассматривается как один из основополагающих подходов к пониманию права, а эстетика перспективизма — как базовая эстетика, определяющая методологические основы правопонимания.

Особое внимание в статье уделено «перспективистской» эстетике правопонимания современного американского правоведа Пьера Шлага.

Ключевые слова: перспектива, перспективизм, эпистемология, правовая позиция, точка зрения, место, время, концепт, Пьер Шлаг.

Bocharov D. Aesthetics of Perspectivism in Contemporary Legal Science

Summary. The role of visual metaphors, in particular, the metaphor of «perspective» in contemporary legal science is considered in the article. An assumption, according to which the visions of law are to a great extent defined by aesthetical preferences making the «image» of law, is accepted. The metaphor of «perspective» as a way of learning of a complicated object, in this case — of the law, determines the consequences of such a vision-understanding. «Perspectivism» is considered as one of the fundamental approaches to understand the law, while aesthetics of perspectivism — as a basic aesthetics that defines the methodological basis for understanding the law. Special attention is paid to the «perspectivists» aesthetics of understanding the law by modern US legal scholar Pierre Schlag.

Key words: perspective, perspectivism, epistemology, legal position, point of view, place, time, concept, Pierre Schlag.